

Globalisering als balanceeract tussen uitsluiting en overbelasting

Verschenen in *Onze Wereld*, jaargang 47, nummer 6, juni 2004, p. 38-39
(oorspronkelijk geschreven als essay voor prijsvraag van Wiardi Beckman Academie 2004 over globalisering, 1^e prijs).

Rutger Claassen

In zijn essay *Hoeveel globalisering verdraagt de mens?* probeert de Duitse schrijver Rüdiger Safranski de filosofische vraag naar de globalisering een nieuwe wending te geven. Hij stelt zich de vraag: wat betekent globalisering voor ons dagelijks handelen, voor de manier waarop wij ons leven leiden; hoeveel globalisering verdraagt de mens? Terwijl de filosofie van de globalisering zich tot nu toe meestal heeft gericht op de ethiek (wat zijn wij aan de rest van de wereld verschuldigd?) en de politieke filosofie (welke ideologie behoeft de globalisering?), stelt hij dus de vraag naar de *antropologische* kenmerken van globalisering: welke impact heeft globalisering op het dagelijks leven van de mens? In dit essay wil ik deze wending versterken door een kritiek op Safranski's visie, die namelijk op een aantal manieren gevaarlijk eenzijdig is. Daardoor verschijnt globalisering als een balanceeract tussen uitsluiting en overbelasting en wordt een opheldering mogelijk van wat de taak is van een progressieve – in tegenstelling tot een neo-liberale – politiek voor de globalisering.

Safranski begint bij de klassieke formulering van de mens als 'transcenderend dier': aan de ene kant is de mens net als elk ander levend wezen onderdeel van de 'natuur', aan de andere kant kan hij de natuur overstijgen en 'cultuur' maken: met behulp van wetenschap en techniek een eigen, kunstmatige wereld scheppen naast de natuurlijke wereld. De cultuur wordt onze 'tweede natuur.' Globalisering betekent nu volgens Safranski dat door toenemende (economische en technologische) uitwisselingen de wereld van de cultuur zich volledig over de aardbol verspreidt. Dat veroorzaakt allerlei globale bedreigingen (massavernietigingswapens, milieurampen, epidemieën, etc.) omdat we inmiddels 'meer kunnen aanrichten dan we ons kunnen indenken.' Minder opgemerkt maar belangrijker nog zorgt het echter voor een antropologisch probleem.

Dit probleem is volgens Safranski dat wij door de wereldwijde technologische cultuur dagelijks allerlei prikkels en informatie over de hele wereld ontvangen, die wij niet kunnen omzetten in handelen. Deze discrepantie tussen 'prikkeltoevoer' en 'handelingsafvoer' veroorzaakt een gevoel van benauwdheid; wij weten niet meer hoe we op een positieve en vruchtbare manier moeten omgaan met de ons opgedrongen verantwoordelijkheid voor de hele wereld. De wereld is "woud" van tekens, van informatie, van interpretaties, van signalen' geworden, waardoor wij worden overbelast. Dat is in eerste instantie een persoonlijk probleem, maar het heeft ook maatschappelijke consequenties: zo laat Safranski zien dat de NAVO-luchtoorlog tegen Servië het antwoord was op een door de media geprikkelde westerse publieke opinie, en dat het

internationale terrorisme functioneert bij gratie van de verspreiding van haar boodschap van angst door diezelfde media. Safranski adviseert als tegengif dat wij ons ‘onthaasten’, eigenzinnig en onbereikbaar zijn, ons eigen pad kiezen en ons onttrekken aan de globalisering; althans haar ‘inschrijven in een eigen levensgeschiedenis.’ Aan het eind van zijn essay haalt hij daarbij Karl Jaspers aan, die zei dat we moeten ‘leven op een bergkam’, waar je naar beide kanten vanaf kunt vallen, ‘ofwel in de pure bedrijvigheid, of in een ineffectief bestaan in de marge van de bedrijvigheid.’

Leven op een bergkam – het is een aansprekend en voor velen herkenbaar beeld. Maar is deze evenwichtsoefening kernmerkend voor het leven in een tijdperk van globalisering? Mijn stelling is dat deze metafoor zelf deel uitmaakt van de mythe van globalisering. Het misleidt ons op verschillende manieren.

Het beeld van de bergkam veronderstelt ten eerste dat we als individu soeverein ‘on top of the world’ zijn, weliswaar een moeilijke taak te volbrengen hebben maar met een gunstige uitgangspositie: we staan op de smalle rand van de bergkam, overzien het terrein, kennen de gevaren en weten wat ons te doen staat. In de geglobaliseerde werkelijkheid bevinden we ons echter bijna altijd op één van beide berghellingen, bezig om naar boven te klimmen, en bijna nooit op de bergkam zelf.

Degenen op de noordzijde van de berg bevinden zich – bij wijze van uitzondering op de natuurwetten – op de relatief positieve ‘zonzijde’: zij zijn opgenomen in de ‘pure bedrijvigheid.’ Zij ervaren de globalisering zoals Safranski dat in zijn essay beschrijft: als een continue flux van informatie, uitdagingen, prestaties en tenslotte ook overbelasting. Zij verliezen regelmatig de grip op hun leven, lijden aan *stress* en *burn-outs*, hebben dan het gevoel aan de totalisering van de technologische cultuur te moeten ontsnappen en boeken dure globale vakanties naar de laatste ongerepte natuurparadijzen (waar zij betreuren dat de wereld er net zo gelijkvormig multicultureel uitziet als thuis) of volgen cursussen stressbestrijding; in beide gevallen zoeken zij hun verloren gegane ‘eerste natuur’. Eenmaal terug in de hectiek van het geglobaliseerde bestaan werken zij zich vervolgens een weg uit de problemen, hopen dat het lot van hun flexibele baan geen werkloosheid zal maken en van hun overgewicht geen hartinfarct.

Degenen aan de zuidzijde – door Safranski niet opgemerkt – klimmen onder geheel andere omstandigheden naar boven. De overbelasting van de bedrijvigen kennen zij niet of soms, niet meer. Sommigen van hen komen namelijk van de noordkant van de kam en zijn na hun klim onmiddellijk over de zuidrand heen gevallen. De meesten echter brengen hier hun hele leven door, wegens ziekte, werkloosheid, verkeerde vrienden of een gebrekkige opleiding. Voor hen is globalisering de dubbel-pijnlijke gewaarwording dat zij niet mee kunnen komen met de bedrijvigen én dat het die bedrijvigen in toenemende mate koud laat dat dat zo is. Zij voelen zich in de steek gelaten, laten zich soms moedeloos verder van de berghelling afglijden of proberen te doen wat de heersende ideologie hen voorschrijft: op eigen houtje de top te bereiken. Dit kan ook een enorme bedrijvigheid vereisen – maar dan tegen een hongerloon.

De globalisering produceert beide zijden: de ‘bedrijvigen’ en de ‘ineffectieven in de marge van de bedrijvigheid’. Globalisering is dus niet alleen – in navolging van Safranski – de wanhopige poging af en toe niet bereikbaar te zijn; je los te maken van alle netwerken waarin een moderne mens moet functioneren. Het is ook, voor de anderen die sociologen *Modernisierungsverlierer* noemen, de wanhopige poging überhaupt aangesloten te worden bij het netwerk, bereikbaar te zijn, mee te draaien in de bedrijvige maatschappij. Deze kloof vinden we zowel binnen rijke landen als tussen arme en rijke landen. De noordzijde van de berg staat dus voor zowel het globale als het lokale Noorden – rijk en bedrijvig – en de zuidzijde voor het globale en lokale Zuiden. In eigen land kennen we de debatten over ‘uitkeringstrekkers’ en over allochtonen; twee groepen die elk op eigen wijze volgens de dominante normen van de bedrijvige meerderheid een bestaan leiden ‘in de marge.’ Op internationaal niveau wordt het strijdtoneel gevormd rondom thema’s als wereldhandel en armoedebestrijding, schuldenlasten, investeringen. Steeds staat op het spel de antropologische mogelijkheid als volwaardig lid aangesloten te worden op het netwerk.

De tweede mythe die het beeld van de bergkam creëert, betreft het stukje terrein dat we nog niet onderzocht hebben: de bergkam zelf. De smalle rand suggereert dat de poging om boven de twee fatale hellingen te leven een quasi-onmogelijke opgave is. Het moeizame pad, de straffe wind en het voortdurende gevaar van een val maken het niet veel comfortabeler dan het leven op één van de twee wanden aan weerszijden. Dit balancerend leven is even moeizaam als de tocht omhoog aan weerszijden. De mythe, die wil dat het hier is dat wij de soevereine controle over ons leven herwinnen, is bedrieglijk. Meestal hebben we het gevoel dat de krachten om ons heen die controle hebben overgenomen: economische krachten, technologische krachten, politieke krachten. De geglobaliseerde mens wordt geleefd.

De derde mythe tenslotte is de suggestie dat het geschetste landschap onveranderlijk is. Onveranderlijk, dat wil zeggen het resultaat van onbeïnvloedbare natuurkrachten. De dialectiek van noord- en zijzijde, met de penibele poging aan haar te ontkomen; dat alles zou gevormd zijn door de globalisering. Maar de globalisering is geen natuurkracht. Zij is juist de door mensen gemaakte cultuur; resultaat van wetenschap, techniek, economische uitwisseling, politieke besluiten. Dit brengt ons, onvermijdelijk, bij de rol van de politiek in het tijdperk van globalisering.

De dominante politieke filosofie van de eerste fase van de globalisering is uiteraard de neo-liberale politiek. Haar antropologische missie is om – door middel van economische integratie – iedereen aan de noordzijde van de bergkam te krijgen; de wereld tot één bedrijvige en welvarende werkplaats te maken. Ondanks de schijn van het tegendeel lijkt deze missie te gaan slagen. Na de Aziatische tijgers van het eerste uur slagen nu ook steeds meer andere, grote landen erin gedurende lange perioden hoge groeicijfers te halen, waaronder Brazilië, Rusland, India en China. De wereld wordt in toenemende mate een welvarend oord. In neo-liberale termen is dit een geweldig succes. In antropologische termen is het een verplaatsing van het probleem: van de zuid- naar

de noordzijde van de helling. Nu valt het niet te ontkennen dat het op de noordhelling beter toeven is, maar dat betekent niet dat we onze ogen mogen sluiten voor de negatieve kenmerken van de globale cultuur van bedrijvigheid. In het westen zien we die kenmerken al sinds enige tijd: de overbelasting waar Safranski over schrijft. Enkele voorbeelden kunnen dit verhelderen.

Een eerste illustratie vormt het voedselprobleem. Van een wereld waarin de meerderheid structureel honger lijdt ('zuidzijde') gaan we over naar een wereld waarin de meerderheid structureel aan overgewicht lijdt – vandaag de dag al meer dan 1 miljard mensen ('noordzijde'). Het tweede is misschien wel een luxeprobleem ten opzichte van het eerste; maar daarom niet minder ernstig. Overbelasting wordt hier wel heel letterlijk een probleem. Een tweede illustratie is onze omgang met de natuur. Van een wereld waarin de natuur een bedreiging was voor ons welzijn (overstromingen, aardbevingen) gaan we naar een wereld waarin de natuur zo goed als afwezig is – opgeslokt door de bedrijvigheid. Derde voorbeeld: van een wereld waarin het lot van kinderen is te bedelen of als baby te sterven gaan we naar een wereld waarin vele kinderen onder prestatiedwang, stress en vermoeidheid dreigen te bezwijken (net als hun onderwijzers). Laatste voorbeeld: van een wereld waarin mobiliteit zich beperkte tot het eerstvolgende dorp gaan we naar een wereld waarin lange files dagelijkse kwelgeest zijn. Telkens zien we dat met onze verwoede pogingen welvaart en bedrijvigheid te scheppen, we nieuwe problemen creëren die vaak de tegenpool zijn van de problemen die we achter ons lieten. We slaan door naar de andere kant.

Vanuit een antropologisch – dus: menselijk – perspectief is een simpele overheveling van zuid- naar noordzijde volstrekt onvoldoende; of zelfs onzinnig. De taak van een politiek die recht wil doen aan de antropologische kenmerken van de globalisering, is niet het neoliberale overhevelen van zuid- naar noordhelling, maar het veranderen van het landschap zelf; de hellingen te ontdoen van hun meest steile plekken en de bergkam waar beide groepen naartoe klimmen te verbreden van een smalle richel tot een breed plateau. Dit is de enige manier om een evenwichtige globalisering te bereiken en zij houdt in concreto twee opgaven in: zowel steun aan de bedrijvigen die dreigen te verzinken in hun bedrijvigheid als aan de gemarginaliseerden die vechten voor aansluiting bij de bedrijvigen; zowel overbelasting als uitsluiting bestrijden. De overbelasting van gezinnen met kinderen, van het milieu, van ons eigen lichaam, van de (snel)wegen; deze symptomen van een van welvaart uit elkaar barstende samenleving vragen om scherpe politieke keuzes. Want 'kwaliteit van het bestaan' ontstaat niet vanzelf. Telkens is de vraag daarbij: hoeveel globalisering kunnen en willen wij verteren? De sociale uitsluiting bestrijden vraagt om heel andere maatregelen: geen bezuinigingen op opvang voor verslaafden, daklozen en psychiatrische patiënten, maar investeringen; geen stigmatiserend 'alloctonenbeleid' of *rücksichtslos* snijden in de sociale zekerheid, maar een gebalanceerd beleid van rechten en plichten; geen fort Europa maar een open wereldmarkt; geen bodemloze ontwikkelingshulp maar gerichte levering van vredestroepen, hulp bij verkiezingen, bestrijding van criminaliteit en van AIDS, etc.

Alleen zo kan de valse keuze tussen bedrijvigheid en een bestaan in de marge worden opgeheven en een werkelijk alternatief ontstaan. Leven in tijden van globalisering is antropologisch alleen vol te houden voor wie wel in- of aangesloten is op de netwerken, maar niet is overbelast; voor wie de prikkels om kan zetten in zinvol persoonlijk handelen. Zo'n balanceeract ('derde weg'?) is in eerste instantie altijd een persoonlijke opgave, maar politieke en institutionele voorwaarden zijn onmisbaar; want balanceren vereist training en een parcours dat begaanbaar is – geen dunne draad boven een gapende afgrond.